

Mgr Jakub Kornhauser

Wydział Filologiczny UJ

Rozprawa doktorska ***Status przedmiotu w poezji europejskiego surrealizmu*** (w ramach projektu badawczego MNiSW/NCN nr N N103 407040), promotor: prof. UJ dr hab. Waław Rapak

STRESZCZENIE

Rozprawa doktorska *Status przedmiotu w poezji europejskiego surrealizmu* poświęcona jest zagadnieniu przedmiotu surrealistycznego w estetyce i praktyce twórczej reprezentantów kierunku, w szczególności André Bretona i Gellu Nauma. Przyjęta przez autora perspektywa badawcza wpisuje rozważania nad surrealizmem w szerszą refleksję teoretycznoliteracką, kulturoznawczą i filozoficzną. Z tego punktu widzenia pojęcie przedmiotu surrealistycznego rozumiane jest zarówno jako kluczowe założenie rewolucyjnej estetyki, jak i zapowiedź współczesnych „teorii rzeczy” w socjologii, antropologii i badaniach kulturowych. Rozprawa składa się z trzech zasadniczych rozdziałów, a także obszernego *Wprowadzenia* oraz *Zakończenia*.

We *Wprowadzeniu* autor definiuje pojęcie przedmiotu surrealistycznego w odniesieniu do koncepcji Rolanda Barthes’a, Jeana Baudrillarda, Arthura C. Danto czy Michela Foucaulta. Zarysowana zostaje w ten sposób „perspektywa przedmiotowa” sytuująca obiekt surrealistyczny, po pierwsze, jako pozbawiony desygnatu znak w przestrzeni tekstu (kryzys referencjalności), po drugie zaś, jako autonomiczny byt w nadrzeczywistości, który przejmuje kontrolę nad podmiotem i powoduje redukcję jego tożsamości. Wstępnej analizie zostaje poddane pojęcie obrazu poetyckiego, które według W. J. T. Mitchella jest w nierozzerwalny sposób powiązane z obecnością przedmiotów. W ostatniej części *Wprowadzenia* autor przywołuje twórczość Lautréamonta, Arthura Rimbauda i Maxa Jacoba jako zapowiedź estetyki surrealizmu. Status przedmiotów obecnych w tekstach tychże

poetów odzwierciedla poszukiwania surrealistów prowadzone przez nich w od lat 20. XX wieku.

Rozdział I, zatytułowany *Sprzeczność jedności, negacja syntezy. Teorie awangardy i współczesne „teorie rzeczy” w poszukiwaniu „postawy surrealistycznej”*, przynosi rozważania nad pojęciem przedmiotu surrealistycznego jako zwornikiem różnorodnych idei i koncepcji teoretycznych. Wychodząc od stanowiska metodologicznego Petera Bürgera, zawartego w jego *Teorii awangardy*, które zakłada powołanie „nowej, krytycznej hermeneutyki” tekstów o charakterze awangardowym, autor koncentruje się na budowie „postawy surrealistycznej”. Miałaby ona zwracać uwagę zarówno na tekstowe uwarunkowania przedmiotu surrealistycznego, jak i na jego rolę w kształtowaniu współczesnych teorii kulturowych. Zakotwiczona w pojęciu nadrzeczywistości, jednocześnie stanowiłaby kontrapunkt dla wyłącznie materialistycznych ujęć przedmiotu, jak przywołana polemicznie teoria Bjørnara Olsena.

Poddane analizie pod tym kątem zostają kolejno koncepcje Bürgera (kategorie „dzieła nieorganicznego” i „autonomicznego” oraz przypadku i montażu), Wiktora Szklowskiego (chwyt „rozruszania rzeczy”), Umberta Eco (koncepcja katalogu i listy poetyckiej), Krzysztofa Pomiana (idee semioforów oraz kolekcji), Gustava René Hockego (zasada *discordia concors*), Jurgisa Baltrušaitisa (zabieg anamorfozy), Marka Krajewskiego (koncepcja „sposobów” i „stylów życia” przedmiotów), Deyana Sudjica (wizja „świata przedmiotów” i „języka rzeczy”) oraz Hartmuta Böhme (kategoria „buntu rzeczy” i ich „krynajbrnej obecności”, a także fetyszu jako symbolu emancypacji obiektów). Pierwsza część zasadnicza rozprawy zakończona jest zdefiniowaniem powinności „postawy surrealistycznej” w oparciu o teorie Władimira N. Toporowa, Rolanda Barthes’a oraz Hala Fostera. Zostaje ona określona jako specyficzne instrumentarium badawcze z jednej strony skoncentrowane na badaniu tekstowych przejawów obecności przedmiotów, z drugiej zaś pozwalające śledzić niejasne i często paradoksalne relacje słów-obiektów z bytami materialnymi.

Rozdział II, opatrzony tytułem *Od „nieuleczalnego niepokoju” do „mutacji roli”*. *Priorytety „całkowitej rewolucji przedmiotu” w manifestach surrealizmu i twórczości poetyckiej André Bretona*, proponuje rozpoznanie pojęcia przedmiotu w pismach teoretycznych Bretona w dwóch odrębnych podrozdziałach. Wyłaniające się z manifestów postulaty, strategie i kategorie, które są powiązane ze statusem przedmiotu w poezji surrealistycznej, zilustrowano przykładami fragmentów wierszy

jego autorstwa. Korpus tekstów zawiera takie zbiory poezji, jak *L'Union libre* [*Wolny związek*, 1931], *Le Revolver à cheveux blancs* [*Białowłosa rewolwer*, 1932], *L'Air de l'eau* [*Aerowoda*, 1934], *Fata Morgana* [*Fatamorgana*, 1940] oraz *Poèmes* [*Wiersze*, 1948].

W pierwszym podrozdziale analizie zostaje poddany status obiektu wyłaniający się z *Manifestu surrealizmu* [*Manifeste du surréalisme*, 1924], który jest uzupełniony o najważniejsze uwagi w zakresie tej tematyki z *Drugiego manifestu surrealizmu* [*Second manifeste du surréalisme*, 1930]. Manifesty te tworzą wygodne ramy, w których mieści się rozwój kategorii obiektu w powiązaniu z ideami nadrzeczywistości czy wyobraźni, a przede wszystkim strategiami obrazowania poetyckiego. Zależności między przedmiotami, będącymi składnikami obrazów, zostają przez autora podzielone na cztery grupy (sprzeczność, zamaskowanie, tajemniczość i niedookreślenie). Ponadto, w odniesieniu do teorii Barthes'a, Jacques'a Derridy, Georges'a Didi-Hubermana czy Rosalind E. Krauss autor definiuje problem zawieszenia referencjalności przedmiotów surrealistycznych.

W drugim podrozdziale omówiony zostaje najważniejszy etap rozwoju zainteresowania Bretona problematyką obiektu surrealistycznego, kulminujący w ogłoszeniu postulatów „całkowitej rewolucji przedmiotu”. Istotne z tego punktu widzenia teorie znajdują swoje apogeum w *Kryzysie przedmiotu* [*Crise de l'objet*, 1936]. Autor przywołuje hasła Bretona wzywające obiekty do wyzwolenia się spod panowania podmiotu dzięki „woli uprzedmiotowienia”. Omówione zostają także dwa podstawowe typy przedmiotów surrealistycznych, „przedmioty pochodzenia onirycznego” oraz „przedmioty surrealistyczne w sensie właściwym”. Pierwsze z nich są określone jako „modele wewnętrzne”, drugie jako „modele zewnętrzne”. Skatalogowane w *Kryzysie przedmiotu* obiekty autor proponuje ująć w trzy podstawowe kategorie, „poetyckie *ready-mades*”, „poetyckie obiekty znalezione” oraz „poetyckie przedmioty surrealistyczne w sensie właściwym”. Ponadto poddane analizie zostaje pojęcie „momentu surrealistycznego” oraz zabiegi „zakłócenia” i „deformacji”, stojące u podstaw zasady „mutacji roli”. Dzięki nim przedmioty przeniesione ze świata realnego mogą uzyskać nowy kontekst w przestrzeni nadrzeczywistej. Autor proponuje klasyfikację rodzajów „mutacji roli”, wśród których można wyróżnić procesy „substytucji”, „modyfikacji” („insercji” lub „delecji”) oraz „animizacji” statusu przedmiotów.

W Rozdziale III, zatytułowanym *Laboratorium zakłóceń i deformacji. Typologia poetyckich przedmiotów surrealistycznych na przykładzie twórczości Gellu Nauma*, zaproponowana wcześniej klasyfikacja przedmiotów surrealistycznych i właściwości obrazowania poetyckiego zostaje wykorzystana jako matryca do obszerniejszej analizy tego zjawiska w praktyce twórczej rumuńskiego surrealisty Gellu Nauma, z odwołaniami do propozycji czeskiego, słowackiego czy serbskiego surrealizmu. Rozdział ten składa się z trzech części.

Pierwsza z nich poświęcona jest rozwojowi teorii przedmiotu w estetyce wypracowanej przez surrealistów rumuńskich, Gherasima Lukę oraz Gellu Nauma. Zostają tutaj omówione teorie „obiektywnie ofiarowanego (O.O.O.)” i „kubomanii” u Luki oraz koncepcje „precyzyjnej deformacji” i „obiektywnego” obecne w esejach Nauma. Stanowiska te są potraktowane jako znaczące uzupełnienie postulatów „całkowitej rewolucji przedmiotu”.

Podrozdziały drugi i trzeci stanowią pewnego rodzaju laboratorium „zakłóceń” i przekształceń, jakie inicjuje przedmiot surrealistyczny. Szczególnym przypadkiem i modelem, w którym autor odnajduje wszystkie z omówionych u Bretona właściwości poetyckiej obecności przedmiotów, przy czym wiele z nich w rozwiniętej postaci, okazuje się wczesna twórczość Gellu Nauma, w tym tom wierszy *Drumețul incendiar* [Wędrowny podżegacz, 1936] oraz poemat *Vasco da Gama* [1940]. Za intertekstualne odniesienia służą autorowi między innymi teksty poetyckie Vratislava Effenbergera, Štefana Žarego czy Dušana Maticia, a także obrazy René Magritte’a. Na tych przykładach omówione zostają strategie obrazowania poetyckiego, w tym „substytucja”, „modyfikacja”, „animizacja”, „antropomorfizacja”, „transformacja” oraz najbardziej charakterystyczna dla Nauma strategia „absorpcji”, związana z teorią „obiektywnego”.

Zwężłe *Zakończenie* podsumowuje analizy propozycji poetyckiej Nauma i jej doniosłej roli w świetle wypracowanych przez Bretona teorii przedmiotu surrealistycznego. Autor zwraca również uwagę na możliwości zastosowania skonstruowanej przez siebie w rozprawie systematyki obiektów poetyckich oraz strategii obrazowania w badaniach nad estetyką surrealizmu.